

La Banca i la industrialització valenciana a mitjan segle XIX

per *Clementina Ródenas*

Ja fa alguns anys que se suscità un debat sobre el què va motivar que no sorgís a València un procés industrialitzador en el transcurs del segle XIX, sinó que es donés una especialització en les activitats d'una agricultura comercialitzada dedicada principalment a l'exportació. Des de *Nosaltres els valencians*,¹ les explicacions sobre el procés frustrat d'industrialització valenciana han girat entorn del problema del desviament de capitals cap a la terra, el què faria que no fossin disponibles per a inversions industrials. Segons Fuster —encara que, naturalment, com ha assenyalat Lluch, el Joan Fuster de 1962—² l'esplendor del segle XVIII havia preparat el terreny a la industrialització, i malgrat que no hi havia possibilitats per al desenvolupament d'una indústria pesada, per manca de primeres matèries i fonts d'energia, sí que quedava un camí obert per a l'expansió d'una indústria lleugera com al Principat. No obstant, aquest camí fou obstruït per la manca de capitals, ja que aquests no pogueren provenir de la indústria sedera, ja en decadència, ni de la banca, dedicada principalment a inversions no industrials, ni de l'agricultura, que a mitjan segle XIX descobria la gallina dels ous d'or: la taronja. Giralt, en la línia de Fuster, partia també d'una visió optimista en el sentit que *«durante el segundo tercio del siglo XIX, el País Valenciano reúne las condiciones que, según los modelos más próximos —País Vasco y Cataluña— podían haber hecho posible la industrialización»*,³ però la industrialització no va tenir lloc a causa de la distracció dels capitals que havien de finançar la indústria, perquè la mateixa agricultura va absorbir tot el diner o perquè, convertit en capital financer, aquest fou invertit fora del País Valencià. En definitiva, cap als anys seixanta del segle passat s'havia produït un desfasament industrial valencià respecte a Catalunya i el País Basc.

Ja que el nus central de la qüestió sembla ésser en el desviament de capitals cap a la terra, ja que el problema de la seva exportació és posterior, és a dir, té lloc quan el desfasament ja s'ha produït i penetra una banca forastera després de la fallida de la banca valenciana, cal comprovar si realment l'única opció fou la inversió en l'agricultura, el que equival a plantejar l'estudi del sistema financer —caixes d'estalvis, bancs, societats de crèdit— per a veure si hi havia capitals disponibles que no es canalitzaren cap a la terra i, en el seu cas, d'on havien

1. J. FUSTER, *Nosaltres els valencians* (Barcelona, Edicions 62, 1964).

2. E. LLUCH, *La via valenciana* (València, Tres i Quatre, 1976), p. 33.

3. E. GIRALT, *Problemas históricos de la industrialización valenciana*, «Estudios geográficos», núm. 112-113 (agost-novembre 1968), ps. 369-396.

sorgit, en què s'empraren realment i per què no havien estat dedicats a activitats industrials. És precís doncs intentar examinar i explicar el paper i la responsabilitat del sistema bancari en el frustrat procés d'industrialització valenciana a mitjan segle XIX, aclarint per què la banca valenciana no desenvolupà un paper substitutiu, per a emprar la terminologia de Gerschenkron, com el que féu la banca a la industrialització alemanya i més tard a la italiana. A nivell estatal el problema és el mateix si comparem l'actuació bancària al País Basc i al País Valencià. Mentre que al País Basc tenia lloc un procés de desenvolupament econòmic accelerat a partir del darrer quart del segle XIX, al País Valencià no es produeix en absolut un fenomen similar, sinó que al contrari el centre de gravetat de l'economia el constituirà, i cada vegada en major mesura, l'agricultura. Des d'aquesta perspectiva, assoleix un gran relleu la qüestió de si realment hi havien o no aquelles precondicions —de les que parla Giralt— que podien haver fet possible la industrialització. Jordi Nadal, en una comunicació al congrés d'història del País Valencià de 1971, ja va puntualitzar en aquest sentit que 1) la base industrial existent a mitjan segle XIX no era important, ja que segons el cens de 1861 la relació població industrial - població total, del vint per cent, era la mateixa que per al conjunt espanyol; 2) mancava una acumulació primitiva de capital que pogués comparar-se als casos català, basc o malagueny, i 3) respecte a la principal indústria valenciana, la sederia, no hi havia altres activitats industrials paral·leles, com succeïa en els casos de la indústria sedera de Milà o Lió amb la metallúrgia i el cotó.⁴ Per altra banda, Màrius García Bonafé ens descobreix un segle XVIII valencià no excessivament brillant que condicionarà les possibilitats de desenvolupament econòmic en el segle XIX, ja que si bé s'havia format «una burguesia artesana y comercial en la ciudad de Valencia (...) el desarrollo de esta burguesia ha sido débil y hasta tiempos históricamente muy recientes ha sido prisionera de las categorías de origen feudal»,⁵ i encara que és evident que a finals del segle XVIII hi havia disseminats per València alguns illots industrials, aquests es podrien caracteritzar com a pertanyents a una indústria domèstica molt primitiva i, sobretot, molt pobra.⁶ En aquest sentit, i respecte al segle XVIII valencià interessa destacar, com ha assenyalat Ardit, quina era «la distribución social de la renta: a qué clases o estamentos benefició y qué contradicciones abondó».

Al País Valencià foren els terratinents feudals, laics o eclesiàstics, juntament amb els emfiteutes rics de pobles de senyoria, els únics que es beneficiaren de l'alça de les rendes de la terra, mentre que els camperols quedaven amb prou feines sense excedent negociable.⁷ És evident que l'estructura de la propietat de la terra —la noblesa posseïa una superfície de terres aproximadament sis vegades superior a les de reialenc— i les relacions de producció derivades d'ella «feia que els fluxos de capital no afavorissin el creixement industrial, sinó tot el

4. Recollit a E. LLUCH, *La via valenciana*, p. 33.

5. M. GARCIA-BONAFÉ, *El marco histórico de la industrialización valenciana*, «Infor-mación comercial española», núm. 485 (gener 1974), ps. 135-146.

6. Vid. R. ARACIL i M. GARCIA-BONAFÉ, *Industrialització al País Valencià: el cas d'Alcoi* (València, Tres i Quatre, 1974).

7. M. ARDIT, *Revolución burguesa y revuelta campesina (1789-1840)*, a *Siete temas sobre historia contemporánea del País Valenciano* (València, Universitat de València, 1974), ps. 95-113.

contrari».⁸ Això és especialment rellevant pel que fa a la indústria de la seda, que podria haver esdevingut el *leading sector* de la industrialització valenciana. Vicente Martínez-Santos ha arribat a la conclusió que «les condicions socials sota les quals tingué lloc el desenrotllament de la sericultura valenciana, lluny de proporcionar economies externes a la sederia local, coadjuvaren al fet que aquestes empreses es convertiren en extramarginals, al mateix temps que vinculaven estretament la producció de la seda a les expectatives procedents del sector exterior».⁹

El pes de les relacions socials imperants en el camp valencià és decisiu per a explicar el fracàs de la indústria sedera. L'esplendor seder de la segona meitat del segle XVIII feia pensar en la possibilitat d'un desenvolupament de la indústria centrat en el teixit, seguint el model francès, possibilitat avortada cap a la meitat dels anys noranta. Sens dubte no es pot llevar importància, en el període de crisi de 1790-1830, a fenòmens com els conflictes bèl·lics o la pèrdua de les colònies americanes; no obstant, els factors fonamentals que en aquests anys ens expliquen la decadència de la sederia són les dimensions modestes de la «fàbrica» i, sobretot, la manipulació deficient del filat i del tòrcer, que constituïren un autèntic coll de botella per als teixits valencians per quant condicionaren la seva qualitat. Això era degut fonamentalment a que la collita de la seda es realitzava per Sant Joan, data en la qual els camperols renovaven els arrendaments de la terra i calia satisfer una sèrie de rendes senyorials, per la qual cosa calia que el procés de filatura fos ràpid i poc acurat per a poder acomplir aquelles obligacions. En definitiva, les relacions socials imperants convertien la seda en un objecte d'especulació i conduïen a que el seu tractament en el filat i el tòrcer fos una versió negativa del que tenia lloc a les ciutats sederes italianes.¹⁰

La demanda de primera matèria semielaborada, amb direcció a Lió principalment, serà el motor d'un nou impuls que comença a notar-se cap a finals dels anys vint del segle XIX i que s'exhaureix en els anys cinquanta degut a la pebrina, segons l'explicació tradicional. Però Giralt ja va posar de relleu que l'endarreriment tecnològic, la descapitalització de les empreses i la manca de protecció aranzelària van ésser factors molt més decisius que la pebrina. Al considerar aquest nou fracàs, en el sentit que es frustraren les esperances de consolidació d'una indústria de bé semielaborat capaç de desenvolupar-se independentment de la sederia, com en el cas italià, el problema de la qualitat deficient del filat i del tòrcer torna a adquirir una importància vital. A Itàlia, el nucli de l'activitat sedera el constituïa la filatura i el tòrcer passant d'una primera etapa en què s'exportava la primera matèria a una altra en què ja s'exportava semielaborada i, dins d'aquesta etapa, amb primera matèria autòctona primer i després importada, el que fou decisiu perquè no tingués lloc un col·lapse industrial quan es produí la decadència de la seda autòctona.¹¹ A València el procés no fou de cap manera similar, ja que a partir de la crisi dels anys cinquanta les fàbriques començaren a tancar les seves portes. Els problemes del filat i el torçat no havien trobat una via de solució malgrat la introducció d'instal·lacions i maqui-

8. E. LLUCH, *La via valenciana*, ps. 40-41.

9. V. MARTÍNEZ-SANTOS, *Sederia i industrialització. El cas de València «Recerques»*, núm. 5 (Barcelona 1975), ps. 11-37.

10. *Ibid.*, p. 20.

11. E. LLUCH, *La via valenciana*, p. 103.

nària modernes, ja que la millora de «*la calidad de los tejidos implicaba (...) la implantación de modificaciones muy profundas, que iban más allá del incremento en las inversiones de capital fijo en hilaturas modernas y técnicamente bien equipadas. Requerían, en definitiva, que se modificase también el sistema según el cual venía produciéndose la materia prima*».¹²

La justificació d'aquesta incursió sobre si existien o no aquelles precondicions que haguessin fet possible la industrialització a la segona meitat del segle XIX ve determinada per la necessitat de vincular l'estratègia inversionista de la banca mixta del segle XIX, creada segons el model dels Pereire, amb el grau de desenvolupament existent en l'economia valenciana. Partint doncs d'un segle XVIII valencià no tan sòlid, tan complet i tan brillant com s'admetia fins no fa gaire, tractarem de qüestionar les hipòtesis examinades anteriorment, establint al contrari que es donà a València una fase, a mitjan segle XIX, en la qual hi hagué capitals suficients i una preocupació als nuclis dominants per una opció alternativa a la inversió en l'agricultura, malgrat que aquests intents, mal plantejats en relació amb la realitat del país, es frustressin després de la crisi econòmica de 1866 i que, per tant, fos a partir d'aquests moments quan s'inicià sobretot la canalització dels capitals cap a l'agricultura.

En efecte, la crisi de 1866 suposà l'esfondrament de la banca autòctona valenciana i del que considerem el seu plantejament alternatiu d'inversió de capitals. Deixant de banda la Caixa d'Estalvis de València, creada en 1842, que per diversos motius no contribuï a potenciar l'oferta de capital i que per tant cal que sigui considerat un cas a part,¹³ el sistema bancari valencià estava format per quatre societats de crèdits: la Societat Valenciana de Crèdit i Foment, la Societat de Crèdit Valencià, el Crèdit Mercantil Valencià i la Caixa Mercantil Valenciana.¹⁴ La Societat Valenciana de Crèdit i Foment fou la primera en acusar els símptomes de la crisi, en estar vinculat el major percentatge del seu actiu al ferrocarril valencià, la Societat del Ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona, que es trobava en una situació desesperada, de «suspensió de pagaments», com la mateixa Societat del Ferrocarril la qualificaria més tard.¹⁵ La difícil situació d'aquesta Societat durant la crisi, derivada de les càrregues financeres procedents de l'emissió d'obligacions, deute flotant i dèbits al contractista de la línia, Josep Campo, qui al seu torn era l'home més important de la Societat Valenciana de Crèdit i Foment, va conduir la Valenciana a enfrontar-se amb un actiu de rendabilitat pràcticament nulla, il·líquid i en procés de depreciació constant. Les dificultats en la seva cartera d'inversió es traduïren en l'adopció d'una política deflacionista, política que fou igualment seguida per altres societats de crèdit valencianes, contribuint enormement a agreujar el malestar econò-

12. V. MARTÍNEZ-SANTOS, *Una aproximación a la sedería valenciana*, a *Lecturas de historia económica de España*, R. ARACIL i M. GARCIA-BONAFÉ (eds.) (Barcelona, Oikos-Tau, 1976), ps. 287-290.

13. Al respecte, vegeu C. RÓDENAS, *El naixement i desenvolupament d'una institució frustrada: la primera Caixa d'Estalvis de València*, «Arguments», núm. 2 (València 1975), ps. 81-107.

14. Sobre les societats de crèdit valencianes pot consultar-se la meua tesi doctoral inèdita, *La banca valenciana a mediados del siglo XIX*, Universitat de València 1976.

15. *Memoria* de la Societat del Ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona del 29 de març de 1879, «Gaceta de los caminos de hierro» (1879), ps. 275-277.

mic, ja que un cop desencadenada la crisi afectà tot el sistema creditici i no únicament les societats de crèdits vinculades al ferrocarril, encara que la responsabilitat calgui cercar-la en bona mesura en aquesta vinculació que actuà com a detonant.

Fidel reflex de la paralització econòmica i de la crítica situació de l'economia valenciana en aquests anys és la congelació de l'activitat del port del Grau,¹⁶ fet que precipitaria la liquidació de la Societat de Crèdit Valencià. Les altres dues societats de crèdit valencianes, la Caixa Mercantil Valenciana i el Crèdit Mercantil Valencià, foren també bandejades per la crisi, vinculant-se la desaparició de la Caixa Mercantil amb la fallida de l'empresa valenciana Centre Exportador.¹⁷ A València no hi hagué suspensions de pagaments ni fallides de les societats de crèdit, però en la dècada dels anys setanta foren desapareixent, una a una, les societats de crèdit valencianes. No obstant, el rellevant no és el caràcter espectacular o no del seu esfondrament, sinó els seus efectes a llarg termini. En realitat, després dels ràpids episodis del Banc Peninsular Ultramarí, el Banc Regional Valencià i el Banc Provincial Valencià, ja no es podrà parlar de banca valenciana fins a 1927 amb la compra del Banc de València per capital local.

Amb l'objectiu de cercar les responsabilitats d'aquesta banca autòctona desapareguda en els anys setanta del segle XIX, en el procés frustrat d'industrialització valenciana, partirem de la pregunta que es féu Giralt sobre les causes del desfasament industrial valencià respecte a Catalunya i al País Basc, desfasament manifest cap als anys seixanta. Segons ell l'explicació més lògica semblava ésser la manca d'inversions en la indústria degut a que l'agricultura absorbí tot el diner o a que, convertit en capital financer, aquest fou invertit fora del País Valencià.¹⁸ Ara bé, en el període que s'estén fins a la desaparició de les societats de crèdit valencianes no es pot parlar de drenatge de capitals per a la seva inversió exterior per part de la banca valenciana. Els capitals absorbits per les societats de crèdit valencianes foren invertits localment i fins i tot l'única inversió exterior que hi hagué, la de la Societat Valenciana de Crèdit i Foment a la Sociedad Central Española de Crédito, va tenir com a conseqüència que la Societat del Ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona fos la principal inversió de la Central.¹⁹ Deixant a banda el crèdit comercial, els altres negocis més importants de la Valenciana foren la Societat d'Aigües Potables, la Societat del Ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona, la construcció de la carretera de la Saidia, la financiació de la Societat Vinícola d'Espanya i terrenys per a solars i urbanitzacions.²⁰ A diferència de la Valenciana, el Crèdit Valencià fou sobretot

16. En aquest sentit, vegeu *Movimiento mercantil en Valencia*, «Agricultura valenciana», núm. 2, vol. VII (1869), ps. 27-33, i *Movimiento comercial en Valencia*, «Las provincias» (13, 14 i 15-VIII-1866).

17. C. RÓDENAS, *La banca valenciana a mediados del siglo XIX*, ps. 453-455.

18. E. GIRALT, *Problemas históricos de la industrialización valenciana*, p. 381.

19. *Memoria de la Sociedad Central Española de Crédito del 14 de noviembre de 1871* (València, Imprenta José Doménech, 1871).

20. Els negocis urbans de Josep Campo i la Valenciana s'han d'explicar, en part, com un efecte de domini del poder local dels homes de la Valenciana. El domini del poder local era molt important per a apropiar-se d'aquests negocis. En aquest sentit, cal pensar en les figures d'un Salamanca a Madrid, un López a Santander, un Girona a Barcelona, un Campo a València. Com ha assenyalat Lluch «eren les condicions polítiques les que, en bona part, creaven les dels negocis. Estem lluny del capitalisme liberal, i més aviat a

un banc comercial i la seva única inversió fora d'aquest camp fou el finançament de les obres del port del Grau. Quant al Crèdit Mercantil Valencià i la Caixa Mercantil Valenciana les seves activitats se centraren també en operacions de banca comercial amb una sola excepció en el cas de la Caixa Mercantil, la de la companyia comanditària Centre Exportador, empresa exportadora de productes agrícoles que sota la raó social de Jaumandreu i Cia. es formà a València en 1864, a iniciativa precisament d'un dels directors de la Caixa Mercantil, Josep Jaumandreu i Sitjes.²¹ Respecte a la sucursal del Banc d'Espanya a València, sí que pot parlar-se d'exportació de capitals, però a partir de la difícil situació de les societats de crèdit durant la crisi de 1864-66 i la depressió posterior.²²

Des de la creació, en 1846, de la Valenciana de Foment fins al 1864, els balanços de les societats de crèdit ens revelen el gran volum de capital mobilitzat. Giralt, referint-se al volum de capital canalitzat cap a l'agricultura, digué que «*la suma de 252.060.265 reales que el País Valenciano destinó a la adquisición de tierras o fincas urbanas, es una suma importante. Hay que pensar tan sólo que las más grandes compañías por acciones establecidas en Valencia en los años inmediatamente siguientes [es refereix a les societats de crèdit] tienen un capital que oscila entre los 24 y los 50 millones de reales*».²³ No obstant, l'interessant no és tant la xifra de capital social de la Societat Valenciana, per exemple, com l'enorme poder de succió, de mobilització, de creació de capitals que va demostrar. Però el què és evident és que els capitals absorbits per les societats de crèdit valencianes no foren invertits en la indústria. El ferrocarril, les obres públiques, els negocis urbans i les operacions de banca comercial absorberen aquests capitals. Ara bé, el fet que la banca no financï inversions directament productives no implica en absolut l'estrangulament d'un procés de desenvolupament, encara que pugui frenar-lo, com revela el cas de la indústria tèxtil catalana en el tercer quart del segle XIX, ja que a Catalunya, igualment, les societats de crèdit no promocionaren la inversió industrial. Tampoc no impedeix necessàriament el seu inici, com ho demostra el cas del País Basc a mitjan segle XIX. El problema és diferent si aquesta política bancària incideix, com en el cas valencià, sobre un procés de desenvolupament en el qual el principal sector, el seder, és en decadència i sense substitutius. L'estesa del ferrocarril hagués pogut crear una indústria de béns auxiliars per a la seva construcció, però no fou així. En el període de 1844 a 1866 es crearen tres fargues, que sapiguem,

prop del capitalisme d'Estat o del capitalisme monopolista de municipi» (E. LLUCH, *La via valenciana*, p. 127).

21. Vegeu la *Memoria* de la Caixa Mercantil Valenciana del 31-XII-1864, «La opinión» (14-VI-1865).

22. L'espectacular disminució dels comptes corrents de les societats de crèdit valencianes, juntament amb l'augment dels comptes corrents a la sucursal, fa pensar en un trasvassament de fons des de les societats a la sucursal i com que en aquesta no hi ha un creixement paral·lel de les operacions actives, es pot deduir o bé un augment d'encaix, o bé de la partida del Banc Central en l'actiu de la sucursal, o, el que és més probable, de les dues coses a la vegada. Com que l'emissió de bitllets no va tenir increments considerables, l'actuació de la sucursal fou deflacionista, mantenint un alt valor de caixa estèril, i realitzant en aquest període una exportació de capitals valencians al centre per a sufragar les quantioses inversions del Banc d'Espanya en efectes públics (C. RÓDENAS, *La banca valenciana a mediados del siglo XIX*, p. 306).

23. E. GIRALT, *Problemas históricos de la industrialización valenciana*, p. 389.

a València, però la problemàtica de la seva expansió va estar vinculada a la seva incapacitat per a abastir la demanda del ferrocarril, naturalment a preus competitius amb els exteriors.²⁴ De cap manera es pot negar l'existència d'indústria, però, la indústria valenciana de mitjan segle XIX era una indústria de petites dimensions, dins la qual la sederia, ja en decadència, era el sector més important i on la societat anònima no hi tenia cabuda.²⁵ Mancava doncs la trama on calia que s'insertés una política bancària de promoció industrial semblant a la dels grans bancs mixts alemanys.

Durant aquests anys el capital valencià es dirigirà fonamentalment a aquells negocis que prometien uns dividendes més alts, com les societats bancàries, les assegurances, el ferrocarril, les obres públiques, els negocis urbans i la reinversió en l'agricultura. Únicament va existir un intent de fomentar la indústria sedera valenciana en 1847, en crear-se la Societat Industrial El Cid,²⁶ l'objectiu de la qual era «*el fomento y desarrollo de la industria fabril en el ramo de la sedería*»; però en els anys que es crea aquesta societat la sederia valenciana començava a donar senyals d'una activitat ascendent, proporcionant per tant incentius, situació que canvia completament a partir dels primers anys de la dècada dels cinquanta. Cal tenir en compte, a més, que part dels capitals de la Societat de Crèdit Valencià procedien de la indústria i, concretament, de la indústria tèxtil sedera. Serà precisament a partir de la creació del Crèdit Valencià quan es copsen amb tota claretat els dos blocs en lluita dins la burgesia valenciana de que parla Fuster²⁷ entorn la Societat Valenciana de Crèdit i Foment i la Societat de Crèdit Valencià. La Societat de Crèdit Valencià reunirà la burgesia industrial i comercial liberal, que és la predominant, contra el capital financer, urbà i de comerç exterior agrupats en la Societat Valenciana de Crèdit i Foment i aliat amb l'aristocràcia terratinent entorn la sucursal del Banc d'Espanya i la Societat del Ferrocarril.

En la Valenciana s'aglutina el capital financer, quasi tots els seus membres eren banquers individuals; de comerç exterior, com en els casos de Francisco de Llano, Peregrin Caruana i Francisco Sagrista; i urbà, com en el cas de Josep Campo amb el gas, però sobretot pels negocis a què es dedicaven dins la Valenciana com a societat. Al contrari, a la Societat de Crèdit Valencià predomina la burgesia comercial —comerç interior— i industrial. D'entre els seus membres més significatius, quatre almenys, Gaspar Dotres, Vicent Ferrer i Bartual, Fran-

24. Vegeu V. BOIX, *Industria valenciana*, «El fénix» (7-II-1847).

25. Segons la informació publicada per l'*Anuario estadístico de España*, sobre societats fabrils i industrials anònimes existents a Espanya en 1859, 1861 i 1864, no hi ha cap societat amb domicili social valencià. Per altra banda, les dades subministrades per l'*Anuario estadístico de España* per a 1859-60 (ps. 56-65) sobre la indústria valenciana en 1857, completats amb els proporcionats per GIMÉNEZ GUITED (*Guía fabril e industrial de España*, Librería Española, Madrid, Librería del Plus Ultra, Barcelona 1862) per a 1862, i amb la *Lista d'abonats de la sucursal del Banc d'Espanya a València* per a aquest mateix any —que revela que el major percentatge correspon a fabricants de seda, constituint els dos altres grans sectors el comerç i la propietat territorial (vid. C. RÓDENAS, *La banca valenciana a mediados del siglo XIX*, p. 303)— ens donen almenys una idea indicativa dels principals sectors d'activitat industrial de l'economia valenciana després del boom expansionista de la dècada dels anys cinquanta: la tradicional indústria de la seda ja en decadència i una sèrie de petites indústries menestrals.

26. *Sociedad industrial el Cid*, «Diario mercantil valenciano» (18-II-1847).

27. J. FUSTER, *Nosaltres els valencians*, ps. 166-167.

cesc Pujals i Santaló i Joan Baptista Romero d'Almenar, pertanyien al sector industrial seder, que era el més important.²⁸ No obstant, malgrat això, la Societat de Crèdit Valencià es dedicà a finançar les obres del port del Grau i a operacions de banca comercial. Perquè el sistema bancari promoció fonamentalment inversions industrials es requereix un grau previ de desenvolupament industrial capaç de generar expectatives de benefici prou atractives. Per això, en el cas valencià, en el qual la construcció del ferrocarril es realitza amb capital predominantment local, no es pot pensar que la inversió en aquest darrer, en obres públiques, en negocis urbans, etc., fos competitiva de la inversió industrial. Un fet significatiu al respecte és el creixement del saldo mitjà de dipòsits a la Caixa d'Estalvis de València en comparació amb la de Barcelona de 1845 a 1852.²⁹ En 1845 la diferència del saldo mitjà de dipòsits entre ambdues caixes no és notable, però en 1852, mentre que a la Caixa de Barcelona el saldo mitjà es manté pràcticament en els nivells de 1845, a la de València sofreix un increment de prop del doble respecte al seu nivell en aqueix any. El ràpid creixement del saldo mitjà de dipòsits a la Caixa d'Estalvis de València, en tant que els dipòsits d'estalvis són un índex dels nivells de renda, fa suposar un increment dels dipositants de majors nivells de renda. L'explicació d'aquest comportament, que podem anomenar anòmal, radica en què mentre a Barcelona es produeix en aquest període una expansió de la indústria tèxtil capaç de drenar avantatjosament l'estalvi disponible, ja que els excel·lents dividendes que proporcionen les accions tèxtils, sobretot les del cotó, constituïen un incentiu molt atractiu per a invertir en aquest camp, a València, contràriament, no es dona un fenomen similar, de cap manera. En definitiva tot sembla indicar que no hi ha raons suficients que facin suposar que els capitals, de no haver-se canalitzat cap als sectors on ho feren, s'haurien canalitzat cap a la indústria. No obstant, es podria argumentar que la banca mixta, que desenvolupà un paper substitutiu en la industrialització alemanya i italiana, no sols es dedicà a finançar indústries o empreses ja existents, sinó que a més va promoure la creació de societats anònimes noves a les que finançava. En aquest sentit, assenyala Fuster que «les condicions naturals del País Valencià no resulten massa favorables per a la creació d'indústries d'alguna envergadura. La manca de primeres matèries i de fonts d'energia de gran potència ens tallava les ales. Tanmateix, si teníem vedada la possibilitat d'una indústria pesant, sí que hi havia el camí obert per a l'expandiment d'una indústria lleugera potent, com al Principat».³⁰

El problema per tant continua plantejat en termes de per què les societats de crèdit valencianes no optaren per aquest camí del qual parla Fuster. Però la història bancària ens indica que la banca mixta no ha invertit massivament, ni

28. La lluita entre aquests dos blocs es posa de manifest sobretot en la qüestió de les obres del port del Grau, el principal negoci del Crèdit Valencià i per l'adjudicació de la qual havia lluitat tant Josep Campo en la dècada dels anys cinquanta. Quan es presentà el problema de l'exempció aranzelària dels materials importants per a les obres del port, «La opinió» i a partir de 1866 «Las provincias», i el «Diario mercantil valenciano», de tendència conservadora i liberal respectivament, serien els portants d'aquest enfrontament (vid. C. RÓDENAS, *La banca valenciana a mediados del siglo XIX*, ps. 443-445).

29. C. RÓDENAS, *El naixement i desenvolupament d'una institució frustrada: la primera Caixa d'Estalvis de València*, p. 94.

30. J. FUSTER, *Nosaltres els valencians*, p. 193.

ha desenvolupat la relació d'íntima connexió banc-empresa que la caracteritza, en el sector tèxtil ni en sectors d'indústria lleugera. A França els bancs no inverteixen en la indústria tèxtil, a Catalunya succeeix el mateix. És impensable doncs que a València les societats de crèdit ho haguessin fet partint, no ja d'una indústria lleugera important i consolidada com en el cas català, sinó d'una indústria en decadència com la sederia o d'una indústria lleugera realment per crear. Contràriament, l'íntima connexió banc-empresa sorgeix fonamentalment del costat de la indústria pesada i dels serveis, com és manifest en els casos alemany o italià de finals del segle XIX i a Espanya en el cas del País Basc en les mateixes dates. El desenvolupament de la banca basca i la seva connexió amb les empreses industrials té lloc a partir de l'auge exportador que possibilita el naixement d'una important indústria siderúrgica.³¹ Per altra banda, no es pot oblidar que, com ha dit Bouvier, «*l'histoire bancaire, l'histoire de l'interventionnisme bancaire dans le développement, est aussi une histoire d'hommes*».³² Cal distingir en aquests homes, i per tant en les empreses que dirigeixen, l'actitud capitalista i l'actitud industrialitzadora, que no tenen per què coincidir en absolut. No hi ha dubte que l'executòria de les societats de crèdit valencianes, sobretot de la Valenciana de Crèdit i Foment i del Crèdit Valencià, com a societats capitalistes, deixant a banda la seva actitud industrialitzadora, fou francament brillant, i així ho revelen els altíssims nivells de dividendes i de beneficis bruts assolits. El problema radica en que els seus interessos com a capitalistes els dugueren a un tipus d'inversions no industrials. En aquest punt, a part de les consideracions que ja s'han fet, cal pensar també que hi havia un element de risc més gran en les inversions bancàries canalitzades cap a la indústria. En primer lloc, els valors de les societats industrials no es podien negociar, en la seva gran majoria, a la borsa, la qual cosa feia impossible una de les operacions més característiques de la banca mixta en relació amb les empreses que patrocinaven: les operacions de col·locació de títols. Aquest fenomen l'explica amb tota claretat Palmade per al cas francès: «*L'industrie textile, (...) est placée en dehors des circuits publics d'investissements. Le bourgeois français du Second Empire achète des fonds d'état et des obligations de chemins de fer et, s'il est audacieux, quelques actions métallurgiques et minières. Le grand public ignore les sociétés textiles, parce qu'elles ne font pas appel au crédit et ne sont pas cotées en Bourse (...). Le textile participe d'un monde quelque peu mystérieux où les opérations, au lieu d'être connues du public, se traitent dans des cercles très fermés*».³³

En segon lloc, i respecte als ferrocarrils, en molts casos els seus valors eren garantits amb un interès mínim per part de l'estat, cosa que no succeïa al sector manufacturer. Per totes aquestes causes, del costat de l'oferta bancària no hi havia incentiu suficient. No obstant, l'actuació de les societats de crèdit catalanes o basques de mitjan segle XIX no difereix molt de la de les societats valencianes, i això no va impedir el desenvolupament de Catalunya o el País Basc, i que ja en els anys seixanta, com diu Giralt, es notés el desfasament valencià.

31. P. TEDDE DE LORCA, *La banca privada española durante la restauración (1874-1914)*, a *La banca española en la restauración*, Banco de España, ps. 219-457.

32. J. BOUVIER, *Système bancaires et entreprises industrielles dans la croissance européenne au XXe siècle*, «*Annales*», núm. 1 (gener-febrer de 1972), ps. 46-70.

33. G. PALMADE, *Capitalisme et capitalistes françaises au XIXe siècle* (París, A. Colin, 1961), p. 176.

Respecte a aquesta oferta bancària sembla important recordar que per a la Valenciana, la Societat del Ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona era, com ella mateixa va dir, un instrument per a obtenir «*utilidades que de ningún otro modo serían realizables por la consideración de los capitales de que disponemos para poderlos ocupar en grande escala y con ventaja y seguridad*»,³⁴ cosa que és extensible a la Societat d'Aigües Potables, a les obres del port del Grau i les altres inversions de les societats. Cal donar un gran relleu a aquest aspecte de necessitat, per part de la banca mixta, d'autèntiques esponges capaces d'absorbir sumes molt voluminoses de capital. Per altra banda, cal també tenir en compte que «*la contribución de los banqueros alemanes a la movilización de capital operó no sólo del lado de la oferta sino también del de la demanda, pues al organizar y aliarse ellos mismos tan estrechamente con las empresas industriales, los banqueros fueron, y en parte representaron, la demanda de fondos de inversión*».³⁵ De la mateixa manera, al País Basc, el creixement de la banca, paral·lel al de la indústria siderúrgica, l'exportació de mineral de ferro i la indústria mecànica s'acomplí mitjançant «*la interrelación de intereses entre estos sectores productivos y los hombres que figuraban en los consejos de administración de los bancos*».³⁶ A València, els homes de les societats de crèdit no representaren ni forçaren en absolut aqueixa demanda, encara que, com en el cas del Crèdit Valencià, alguns dels seus membres més significatius procedissin del sector industrial seder. Naturalment, s'està fent referència a grans inversions, a finançament de capital fix, a provisió de capital a llarg termini, perquè sens dubte sí que hi hagué finançament a curt termini, sobretot per part del Crèdit Valencià, la Caixa Mercantil i el Crèdit Mercantil, que operaren més com a bancs comercials que com a bancs industrials i, en realitat, aquesta era la demanda de crèdit que la indústria valenciana exigia, ja que el seu volum de capital circulant en relació amb el capital fix era de gran importància.

Hem vist que hi ha un corrent de capitals molt important que a través de les societats de crèdit, que aglutinen el nucli més dinàmic de la burgesia valenciana, es canalitza vers inversions no agràries, per la qual cosa el problema de la debilitat de la industrialització valenciana en aquest període no es pot plantejar totalment en termes de què la mateixa agricultura absorbís tot el diner. Es pot suposar que la promoció de societats bancàries es plantejà precisament en termes d'una alternativa; així sembla almenys que calgui interpretar un editorial del «*Diario mercantil valenciano*» a favor de la creació del Banc Valencià, exposant que «*cuando observamos el elevado precio que tienen las fincas en venta, casi nos convencemos de que existe el bastante capital al menos para dar mayor actividad a nuestra industria, a nuestro comercio, a nuestras fábricas, pero faltando la seguridad en los resultados de la inversión de fondos en estos objetos, se prefiere la propiedad, y de aquí la avidex en adquirir fincas. El Banco llamará así muchos capitales, y éstos producirán efectos que el particular evita*».³⁷ Un fet significatiu és que en el consell d'administració de la Societat del

34. *Memoria de la Societat Valenciana de Crèdit i Foment d'1-III-1863*, «*Diario mercantil valenciano*» de 25-III-1863.

35. R. TILLY, *Alemania, 1815-1870*, a R. CAMERON (ed.), *La banca en las primeras etapas de la industrialización* (Madrid, Tecnos, 1974), ps. 186-99.

36. P. TEDDE DE LORCA, *La banca privada durante la restauración (1874-1914)*, p. 436

37. «*Diario mercantil valenciano*» (4-v-1845).

Ferrocarril d'Almansa a València i Tarragona hi figurin, a part dels membres de la Valenciana, grans terratinents com el marquès de Cáceres, marquès de Montortal, comte de Castellà i Lluís Maians, la qual cosa dóna suport a la idea que no es pot donar una importància tan extraordinària a què tot el diner es canalitzés cap a l'agricultura. La inversió massiva en l'agricultura té lloc després, a partir de la segona meitat dels anys seixanta, quan fan fallida les societats de crèdit i el que hem anomenat el seu plantejament alternatiu. És aleshores quan Vicent Lassala i Josep Polo de Bernabé comencen a escriure en pro de la inversió en l'agricultura, sobre la necessitat de finançar l'agricultura, sobre l'enorme volum de capital invertit en obres públiques i en ferrocarrils,³⁸ precisament quan el ferrocarril és en crisi i quan es parla que les obres del port del Grau han decebut les esperances posades en elles. I és en aquests moments també quan el marquès de Cáceres intenta crear una societat que actuï com a banc hipotecari.³⁹ A més, el vertader canvi de la infraestructura agrària valenciana té lloc a partir dels anys setanta.⁴⁰ Serà en aquests anys quan realment els capitals valencians comencin a canalitzar-se fonamentalment cap a l'agricultura, coincidint, i no per casualitat, amb el *boom* del vi i de la taronja. En 1871 figuraven com a principals contribuents de la província per contribució territorial noms com els de Joan Baptista Romero d'Almenar, Gaspar Dotres, Frederic Trenor, Peregrín Caruana i Josep Campo. No deixa d'ésser simptomàtic que en els darrers anys de la seva vida, Josep Campo, el més gran financer valencià del segle XIX, es dedicués a comprar horts de tarongers.

38. Vid. A. POLO, *Sociedades cooperativas*, «Boletín enciclopédico de la Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia» (1864-1869), p. 226 i V. LASSALA, *Las subvenciones y la cuestión de subsistencias*, «Agricultura valenciana», vol. I (1863), ps. 146-149.

39. Aquesta societat, denominada Caixa Valenciana Territorial i Mercantil, acabà essent la Caixa Mercantil Valenciana, degut a que en aquells moments el govern, en resposta als seus acuitants problemes financers, presentava a corts un projecte de llei atorgant el privilegi exclusiu per a constituir-se en banc hipotecari a la Sociedad Española Mercantil e Industrial i al seu cercle més pròxim: José Salamanca, Weisveiller i Bauer i Joaquín José de Osma (C. RÓDENAS, *La banca valenciana a mediados del siglo XIX*, ps. 384-388).

40. Vid. A. LÓPEZ GÓMEZ, *Nuevos riegos en Valencia en el siglo XIX y comienzos del XX*, a J. NADAL i G. TORTELLA (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento en la España contemporánea* (Barcelona, Ariel, 1974), ps. 188-206.